

SAGNET OM JOSTEDALSRYPEN.

AF
JUST BING.

Sagnet om, at Jostedalen har ligget øde efter Svartedauen og at den eneste gjenlevende, som fandtes, var den forvildede »Rjupa«, afvises nu i almindelighed som en fabel. Helland siger i Nordre Bergenhus amt¹, at det »mangler al historisk hjemmel og bør vel nærmest opfattes som et produkt af folkeetymologien«. P. A. Munch² søger at modbevise det ved, at i »Bergens Kalvskind«, sluttet 1351, tales der baade om pesten og om gaarde i Jostedalen. Notisen i B. K. om Jostedalén lyder i sin helhed saa³:

q kirkian j iostru dall tækr so mykit vid sik.

Inprimis xij kyr.

Tiund gælldr xx laupa sma ok stor.

En prestrenn tækr vid sik

Inprimis j bræidrin sextan laupar.

Itm. j høgøyum vij manadamater

Itm. j vornu wik halfr

¹ I s. 847.

² N. F. H. 2. H.afd. 1, s. 501, note 1.

³ Munchs udgave s. 39 a.

Itm. j Rynøy j skaghanum lauper gaf Josepher bonde.
Tiund gælldr xx laupa sma ok stor.

Itm. xix kyr till prestekiu.

Itm. halft kyrlagh.

Af de nævnte gaarde har Munch i sin udgave identificeret Rynøy med Rønneid, som ikke ligger i Jostedalen men i Gaupne (nu annex til Lyster). Her findes ifølge Munchs Kommentar en Joseph Karlshøfudson i flere breve fra 1359—1361¹. Naar denne mand giver gods til en kirke, som ikke er hans egen sognekirke, har han sandsynligvis havt personlig forbindelse med Jostedalen, været gift derfra f. eks.

Men ingen af de andre gaarde kan bestemt identificeres med nu eksisterende gaarde i Jostedalen.

Ældre forfattere som Kraft² synes ikke at forholde sig saa afvisende overfor sagnet. Dels beror det paa, at de daterer Bergens Kalvskind fra 1320, hvad jeg senere haaber at kunne paavise er rigtigere end at datere det efter den yngste notis fra 1351; det indeholder altsaa ikke nogen efterretning om Jostedalens tilstand under og efter Svartedauen. Dels paaberaaber de sig, at Jostedalen i dokumenter fra Kristian d. 4des tid kaldes for »kongens ødemark«, saa det er sandsynligt, at dalen har ligget øde.

Sagnets ægthed har fundet en varm forsvarer i Hans K. Heiberg³, der anser familien Heiberg for en gren af den fra Jostedalsrypen nedstammende Rypeslegt.

¹ Munchs udgave s. 109.

² Norges beskrivelse IV s. 817. Cfr. Urda I s. 163.

³ Familien Heiberg. Bergen 1864, s. 5 ff. Han meddeler der — efter opskrift fra lensmand Faaberg i Jostedalen, — en meget interessant variant af sagnet.

Jeg skal i det følgende undersøge de meddelelser, som jordebøger og diplomer giver om sagen, og derefter skal jeg søge at belyse sagnet kritisk.

I.

At Jostedalen har været bebygget i Middelalderen, derom har man utvilsomme beviser i Bergens Kalvskind og i de to diplomer fra og om Jostedalen, som er trykt i *Diplomatarium Norvegicum*¹. Da det første af disse (DN. I 326) er dateret fra 1374—1375 (a .xx. aare rikis vurdulegs herra Hakonar kononghs), kan det ikke være Svartedauen 1349—51, som har lagt dalen øde.

Men paa den anden side har man et hidtil utrykt bestemt vidnesbyrd om, at dalen har ligget øde i slutningen af Middelalderen. Det findes i en jordebog over Bergens Stifts geistlige jordegods, som angiver sig at være fra 1585; den er vel begyndt da og er afsluttet omtrent 1600². Der staar som anhang til fortegnelsen over geistligt gods i Sogn følgende notis:

Thisse Effterschreffuene Bønder

ligger vnder Jøstedals Capell som er en Ødedall nyligen optagen liggendis 3 eller 4 store Mile weigs op till Fieldz och giffr theris Sogneprest Aarligen til sin vnderholdning aff deris egidt ephtherdj ellers Ingen wisse Indkompst Endnu aff Kongl. Mayst er forordnit Eller Thill Laugt Anthen kircken eller presten samstedts som effter følger.

Anders Mycklemyrej wog ost
Olluff Ned Mycklemyrij giedschind
Olluff Aarebøeij giedschind
Enner paa Faasiiij meler korn

¹ I 326 og VII 115.

² I Bergens Stiftsarkiv.

Ragnilde i Aaasiiij meler korn
Joens offr-broenij giedschind
Marithe i Leienj wog Ost
Selbiørn N.ij giedschind
Lauridz i Krigenj faar
Pouell ibid.j faar
Elling paa Kieppej faar
Johans paa Espex w .iiij mr.
	.j pund Ost
Enken paa Flade Jordtj pund Oste
Enner Kronenx w .iiij mr. Smør
	.j pund Oste
Johans Røg ibid.j faar
Lasse Kronedallj wog Oste
Helge ibid.j wog Oste
Endre ibid.j lb. Smør
Christoffr ibid.ij giedschind
Oluff Schomager.ij giedschind
Las Mieluerx w .iiij mr. Smør
	.j pund Oste
Anders ibid.x w .iiij mr. Smør
	.j pund Oste
Hans i Lijdeij giedschind
Pouell paa Faabergiiij meler korn
Halffuor ibid.iiij meler korn

Ithem Bekømer huercken kircken eller Presten nogen thiende till deris Opholde och Underholdning for dj for^{ne} dall eller Sogner Effterdj Kornit och Seden kommer megidt till schade och bordt Fry(s)is Epterdj det ligger saa langt op till Fieldz.

Jostedalens nyrydning sees altsaa 1585 at være foretaget i mands minde. Notisen om dalens nyrydning staar her uden forbindelse med noget sagn, angivet som et hi-

storisk faktum. Sammenligner man denne notis med, hvad der findes i Bergens Kalvskind, saa ser man, at der 1585 er rene nybyggerforholde. Kirke og prest har — i modsætning til forholdene i Bergens Kalvskind — hverken gods, tiende eller faste indtægter; prestens underhold beror bare paa overenskomst med de enkelte gaardeiere. Og Jostedalens forhold er slige, at man ikke har kunnet indrangere dalen mellem de andre bygder i Sogn; skjönt der tydeligvis er egen prest, betegnes kirken dog som kapel, og Jostedals-notisen staar som anhang til fortegnelsen over det geistlige gods i hele lenet. I begyndelsen af 1600-tallet har man ogsaa forsøgt at lægge Jostedalen som annex under Hafslo¹.

Af jordebøger og diplomer finder vi saaledes, at Jostedalen har været bebygget til 1375, men at dalen senere har ligget øde og er nyryddet i det 16de aarhundrede. De middelalderske gaardnavne er forsvundne, saavidt kan sees, paa et eneste nær; Asbiorn a Krunu i brevet fra 1375 svarer til Enner Kronen i 1585. Dalen har ikke været saa længe øde, at denne gaard, som ligger paa et udhævet punkt ved begyndelsen af Krondalen, er blevet glemt.

Svartedaunen har ikke været en umiddelbar aarsag til, at dalen har ligget øde, heller ikke den følgende pest fra 1371. Med andre ord: befolkningen er ikke uddød, men har rømmet dalen, er flyttet bort, fordi de ikke har trivets eller har kunnet greie dyrkningen. Antagelig spiller da folketabet ved farsotterne en betydelig rolle som motiv.

II.

Sagnet om Jostedalsrypen findes først i Matthias Foss's beskrivelse af Jostedalen fra 1750 — udgivet af

¹ Lampe-Thrap. Bergens Stifts Biskoper og Prester II. s. 1. Merk, at forfatterne ikke har kjendt Jordebogen af 1585.

J. Chr. Berg i Thaarups Magazin II, 1—44 — og gaar væsentlig uforandret igjen hos Faye og i Hans Heibergs bog om familien Heiberg.

Sagnet's momenter er hos Foss følgende: 1) Jostedalskvæget kommer over til Vaage (o: Skjaak), folk fra Skjaak finder ved eftersøgelsen bare et gjenlevende pigebarn paa gaarden Bjerkhaug¹. De tager hende med til Skjaak. 2) Imidlertid opdyrkes Jostedalen paany, de øverste gaarde — Faaberg — fra Nordfjord (Stryn) af, de nederste (Myklemyr) fra Lyster (Gaupne) af. 3) Rypa, der har faaet sit navn af Skjaaksfolkene, kommer siden tilbage og bor til sin død i Jostedalen. Fra hende nedstammer Rypeslegten.

Hos Faye har sagnet en prolog om folk, der for pesten flygtede til Jostedalen; breve til dem skulde lægges under »Brevsteinen«. Dette sagn — der tildels allerede findes i Ramus, Norriges Beskrivelse — er et etymologisk sagn, skabt for at forklare navnet »Brevstein«, og vi kan ganske se bort fra det.

Hvad Rypesagnet selv angaar, har Heibergs variant oplysning om, at der blandt det kvæg, som kom over til Skjaak, var 7 bjeldekjør, og at Rypa blev gift paa Rømmeid i Gaupne — altsaa ikke i Jostedalen.

Man ser straks, at sagnet indeholder en ganske urimelig forbindelse af flere ting. Saaledes maa nyrydningen af Jostedalen have foregaaet næsten straks, for at Rypa skal komme tilbage og blive gift der. Denne nyrydning foregaar fra to kanter, Nordfjord og Lyster; det er tydeligvis den rydning, som staar i forbindelse med folkets vækst og udvidelse i det 16de aarhundrede, den rydning, som i Jordebogen af 1585 angives at være foretaget »nyligen«. Sagnet har imidlertid maattet have Rypa til-

¹ Laa i Mjølversdalen.

bage, for Rypeslegten hører hjemme i Jostedal. Denne slegt synes uddød paa Foss's tid; mulig stammer den daværende lensmand dog fra den. Men naar han nævner, at Jostedølerne i Hübners Geografi, der er en halvhundrede aar ældre, kaldes for Ryper, er denne slegt vistnok et historisk faktum, omend det vel beror paa en urigtig, ialfald tvilsom tydning af slegtsvaabnet, at Heibergslegten regner sin oprindelse fra Rypa. At sagnet om Rypas forvildelse er opstaaet af en feiltydning af kvindenavnet Rjupa, der forekommer i Landnaama, er allerede forlængst paavist¹. Men Rypa og hendes slegt staar fast. Nu vil man af det foregaaende se, at sagnet gjør nogen umulige kunster for at knytte Rypa til sagnet om det forvildede kvæg; man forstaar let, at der hører hun ikke hjemme. Sagnet fra Skjaak er noget for sig; og dets indhold er oprindelig bare begivenheden om kvæget, der er kommet over fra Jostedalen.

I folkets fantasi forstørres begivenhederne; naar det i Heibergs variant angives, at der blandt kvæget er 7 bjeldekjør, altsaa 7 mænds (ikke gaardes) kvæg, saa bliver dette moment (især hvis man er opmærksom paa, at det hellige 7-tal altid er mistænkeligt) vistnok at reducere til at angaa en enkelt sætergrend. At buskapen kom paa vidotta for en sætergrend, der led under trykket af farsottens folketab og demoralisation, kan nok antages uden betæneligheder.

Sagnet har villet fremhæve Rypa som den, der er kommet fra den senere øde dal. Deri ligger vel den historiske kerne, som folkefantasiens har udviklet til digtningen om det eneste gjenlevende barn. Derfor synes det ikke rimeligt, at hun er gift og bosat i Jostedalen, men derimod, at hun — efter Heibergs version — har boet

¹ Urda I S. 163.

paa Rønneid i Gaupne. Paafaldende er, at Rønneid fra før dalens rømning har forbindelse med Jostedal. Josef Bonde gav en laup i Rønneid til Jostedals kirke efter notisen i Bergens Kalvskind; dette maa vistnok være nogenlunde samtidigt med den af Munch angivne yngste notis fra den ældste haand i haandskriftet — 1351 —; manden gjenfindes jo 10 aar senere i andre diplomer. Derfor ligger der vistnok en støtte for Heibergs variant i denne jordebogsnotis, enten man vil opfatte det, som om Rypa er Josef Karlshøfudsøns bustru, der mindes ved, at hun har modtaget sine siden nedflyttede sambygdinge, eller at hun er en af nedflytterne, der siden er blevet gift paa den gaard, hvor hun havde slegt, og stammomder for en stor æt, der vel siden har været leder, da Jostedal blev nyryddet.

Sagnet om Jostedalsrypa er et af de sagn, som er lappet sammen fra forskellige kanter. Fra Skjaak stammer historien om det forvildede kvæg, fra Lyster mindet om Rypa selv. Sammenlæpningen er foregaaet i meget sen tid, da Jostedals nyrydning, som i 1585 opgives at være foregaaet »nyligen«, staar saa utydelig for erindringen, at den kan lægges tilbage til Svartedauens tid. Det er ingen »fabel«; det har ret i, hvad det vil mindes: at dalen har ligget øde, og at en pige fra den siden øde dal er blevet den anseelige Rypeslegts stammomder. Men det har om disse minder vævet en digtning, der er spundet ud af navnet Rjupa i en tid, da det klang sælsomt for den dalevende slegt, og af indtryk fra farsottens hærjinger i en tid, da mindet om dalens rømning var saa udvisket, at udflytningen under tryk af folketabet kunde omdigtes til en fuldstændig uddøen.